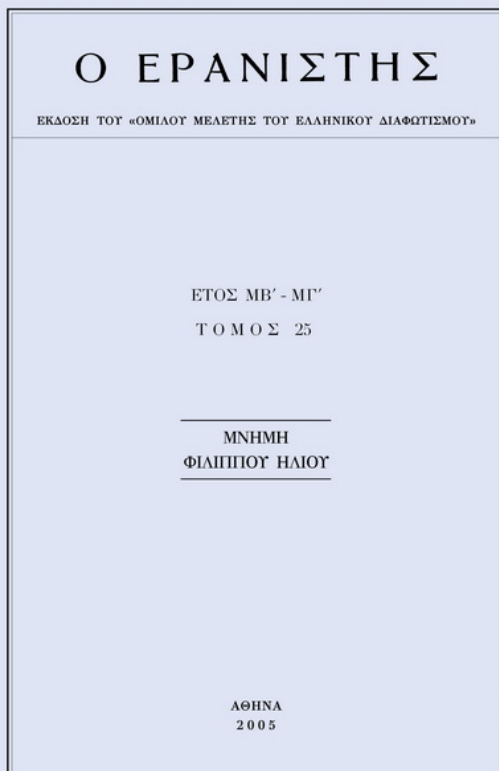


The Gleaner

Vol 25 (2005)

In Memoriam of Philippos Iliou



Φυσική δημώδης εις παύσιν της δεισιδαιμονίας,
Βιέννη 1810. Ποιος ο συγγραφέας και ο
μεταφραστής του βιβλίου;

Δημήτριος Απ. Καραμπερόπουλος

doi: [10.12681/er.38](https://doi.org/10.12681/er.38)

To cite this article:

Καραμπερόπουλος Δ. Α. (2005). Φυσική δημώδης εις παύσιν της δεισιδαιμονίας, Βιέννη 1810. Ποιος ο συγγραφέας και ο μεταφραστής του βιβλίου;. *The Gleaner*, 25, 163–171. <https://doi.org/10.12681/er.38>

ΦΥΣΙΚΗ ΔΗΜΩΔΗΣ ΕΙΣ ΠΑΥΣΙΝ
ΤΗΣ ΔΕΙΣΙΔΑΙΜΟΝΙΑΣ, BIENNH 1810

Ποιος ο συγγραφέας και ο μεταφραστής του βιβλίου;

ΤΟ ΒΙΒΑΙΟ ΜΕ ΤΟΝ ΤΙΤΛΟ *Φυσική δημόδης εις παύσιν της δεισιδαιμονίας, Εκ της Γερμανικής γλώσσης μεταφρασθείσα και φιλοτίμω δαπάνη του εντιμοτάτου Κυρίου Χατζή Κωνσταντίνου Πώππ του εκ Σιμπινίου εις φως εκδοθείσα. Επιστάσια και διορθώσει Σπυριδωνος Βλαντή. Ενετίησι 1810. Παρά Νικολάω Γλυκεί τω εξ Ιωαννίνων* κυκλοφόρησε χωρίς να μνημονεύεται ο συγγραφέας του πρωτοτύπου και ο μεταφραστής του, με αποτέλεσμα τα πρόσωπα αυτά να είναι ζητούμενα της έρευνας. Παρακάτω θα επιχειρήσουμε να δώσουμε απαντήσεις και στα δύο αυτά ερωτήματα.

Α) Κατά τον Γιάννη Καρά,² συγγραφέας είναι ο Johann Heinrich Helmuth και τίτλος του γερμανικού πρωτοτύπου *Volksnaturlehre zur Dämpfung des Aberglaubens*. Όμως ο Φίλ. Ηλιού παρατηρεί ότι «ο συντάκτης του Καταλόγου της British Library υποδεικνύει (τ. III, σ. 694) ως πρότυπο το έργο του Heinrich I. Fischer: *Naturgeschichte und Naturlehre zur Dämpfung des Aberglaubens*».

Σχετικά με τον τίτλο και τον συγγραφέα του μας βοηθάει μια ανώνυμη βιβλιοπαρουσίαση που είχε καταχωρισθεί στον «Λόγιο Ερμή» του 1817³ επιγραφόμενη: «Φυσική. *Volksnaturlehre zur Dämpfung des Aberglaubens von Johann Heinrich Helmuth, königlich westphalischen Superintendenten, Prediger in der Landstadt Rabvorde, Mitglied des Wahlkollegii im Elbdepartement und der königlich deutschen Gesellschaft zu Helmstadt Ehrenmitglied Braunschweig*. Ήτοι, Φυσική δημόδης προς εξάλειψιν της

1. Βλ. Φίλ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19ου αιώνα. Βιβλία και Φυλλάδια, τόμος πρώτος 1801-1818*, Βιβλιολογικό Εργαστήρι, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1997, σ. 288-289, αρ. 1810.53.

2. Γιάννης Καράς, *Οι φυσικές-θετικές επιστήμες στον ελληνικό 18ο αιώνα*, Αθήνα 1977, σ. 112 και 115 και του ίδιου, *Οι θετικές επιστήμες στον ελληνικό χώρο (15ος-19ος αιώνας)*, Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1992, σ. 268.

3. *Ερμής ο Λόγιος*, 1817, σ. 579.

ΦΥΣΙΚΗ ΔΗΜΩΔΗΣ

ΕΙΣ ΗΛΥΣΙΝ ΤΗΣ ΔΕΙΣΙΔΑΙΜΟΝΙΑΣ

Γκ τῆς Γερμανικῆς Γλώσσης μεταφρασθεῖσα,

Καὶ φιλοτίμῳ δαπάνῃ

Τοῦ ἐντιμωτάτου Κυρίου Χατζῆ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΩΠΠ

Τῶ ἐκ Σίμπνιῆ εἰς Φῶς ἐκδοθεῖσα.

Ἐπιμασία ἢ διορθώσει Σπυρίδωνος Βλαντῆ

Ε Ν Ε Τ Ι Η Σ Ι . Ι 8 Ι Ο .

Π Α Ρ Α Ν Ι Κ Ο Λ Α Ω Γ Λ Υ Κ Ε Ι

Τῶ ἐξ Ἰωαννίνας.

δεισιδαιμονίας παρά Ιωάννου Ερρίκου Ελμυθίου κτλ.» . Στην αρχή παρατίθεται σε μετάφραση μέρος από τον πρόλογο της πρώτης γερμανικής έκδοσης του 1785, και στο τέλος αναφέρεται ότι το βιβλίο στα γερμανικά είχε πολλές εκδόσεις με έκτη έκδοση αυτή του 1810. Δεν μας είναι γνωστές οι χρονολογίες των ενδιάμεσων εκδόσεων, για να εντοπίσουμε από ποια έγινε η μετάφραση στην ελληνική το 1810. Πάντως γνωρίζουμε από τον πρόλογο του ελληνικού βιβλίου ότι η μετάφραση είχε γίνει ήδη από το 1806 και επί πλέον από τη χρονολογία 1792,⁴ που μνημονεύεται στο κείμενο, μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι η μετάφραση βασίστηκε σε γερμανική έκδοση που είχε κυκλοφορήσει πριν από την παραπάνω χρονολογία. Σημειώνουμε ότι στο άρθρο του «Λόγιου Ερμή» ο βιβλιοπαρουσιαστής και οι εκδότες, ενώ έχουν καταχωρίσει μερικές υποσημειώσεις, κάποιες μάλιστα σχετικά με τα ελληνικά βιβλία φυσικής, αγνοούν την ελληνική μετάφραση και την έκδοση του έργου *Φυσική δημώδης* στη Βενετία το 1810.

Αντιπαραβάλλοντας τη μετάφραση του προλόγου στον «Λόγιο Ερμή» του 1817 με τον πρόλογο του βιβλίου του 1810, διαπιστώσαμε ότι το περιεχόμενό τους είναι ταυτόσημο, στοιχείο που δείχνει ποιο ήταν το πρωτότυπο από όπου έγινε η μετάφραση. Παρατίθεται κατωτέρω σε αντιστοιχία η αρχή των δύο προλόγων:

Φυσική δημώδης, Βιέννη 1810:

«Το ανά χείρας βιβλίον δεν αποβλέπει εις άλλο, ει μη εις το να φωτίση τον νουν των πολλών, και επομένως να καταλύση την δεσποτείαν της δεισιδαιμονίας, η οποία είναι ως λοιμός του ανθρώπινου γένους, παρασύρουσα όχι μόνον εις απότους πλάνας, αλλά και εις αισχροτάτας πράξεις και ως κακή πηγή, εξ ης αναβρύνουσιν απλώς πικρότατα νάματα και φαρμακώνουν την υγείαν, την ζώην και την οικονομίαν του ανθρώπου. οθεν πολύ συμφαίρει αναμφιβόλως εις κοινόν καλόν το να εκρίζωθή τούτο το κακόν. Εντεύθεν εκινήθησαν πολλοί πεπαιδευμένοι, και έγραψαν κατά της δεισιδαιμονίας, ανακρούντες αυ-

Ερμής ο Λόγιος, 1817, σ. 579-582:

«Ο μόνος σκοπός του παρόντος συγγράμματος είναι, να φωτίση του κοινού ανθρώπου τον νούν, και ακολούθως να αφανίση την δεσποτείαν της δεισιδαιμονίας. Αυτή είναι η πανούκλα των ανθρώπων. Αυτή όχι μόνον τους παρασέρνει εις τας πλέον συχαμεραίς πλάναις, αλλά τους παρασέρνει και εις τα πλέον αισχρά έργα. Αυτή είναι ολέθρια πηγή από την οποίαν πηγάζουν και διά τους πολίταις και διά τους χωριανούς τα λυπηρότατα επόμενα, διά των οποίων αφανίζεται και η ζωή τους και η υγεία τους και η οικονομία. Όθεν συμφέρει πάρα πολύ διά το κοινόν καλόν να εξολεθρευθή αυτό το κακόν, και τούτο

4. Βλ. *Φυσική δημώδης*, Βενετία 1810, σ. 98. Στη Βιβλιοθήκη του Κογκρέσου υπάρχει η τέταρτη έκδοση του 1798.

τήν με φυσικούς λόγους. Αλλά τα συγγράμματα τούτων δεν αναγινώσκονται από τον κοινον λαόν, όστις μήτε ιξεύρει αν υπάρχουν τοιαύτα, και διά τούτο μένει αδιόρθωτος ως εκ τούτων.

Ου μην αλλά και ως πολλά σκοτεινώς γεγραμμένα, δεν καταλαμβάνονται από τους απείρους της Φιλοσοφίας και της Φυσικής.»

«...ώστε μοι φαίνεται ότι μέσον ασφαλέςτερον εις εξάλειψιν της δεισιδαμονίας δεν δίδεται άλλο, ει μη αν εισάξωμεν μιαν δημόδη Φυσικήν εις τα Σχολεία, δι' ης λαμβάνουσιν οι νέοι ορθάς ιδέας των φυσικών συμβεβηκότων. Και επί τοιούτω λοιπόν σκοπώ ανεδέχθην την παρούσαν Πραγματείαν, την οποίαν προσφέρω εις την δοκιμασίαν του Κοινού, και της οποίας εύχομαι και ελπίζω ότι θέλουν κάμει χρήσιν τα Σχολεία μας. Συνεγράφη δε, ώστε να καταλαμβάνεται και από τον τυχόντα.»

αναμφιβόλως επαρκήνησε προ καιρού μερικούς αξιολόγους άνδρας να γράψουν διά φυσικών λόγων κατά της δεισιδαμονίας. Πλην αυτών των σοφών τα συγγράμματα δεν ευρίσκονται εις τα χέρια του κοινού ανθρώπου, και διά τούτο δεν έχει είδησιν αν υπάρχουν, και μήτε ημπορεί να ωφεληθή. Οντας προσέτι και εις μερικά μέρη πολλά σκοτεινά, δεν εννοούνται από ανθρώπους ανίδεους της Φιλοσοφίας και της Φυσικής.»

«...Δεν με φαίνεται λοιπόν άλλο μέσον καλλίτερον προς αφανισμόν της δεισιδαμονίας, από την εισαγωγήν της Φυσικής εις τα σχολεία, διά της οποίας τα παιδιά αποχτούν ορθαίς ιδέαις περί των φυσικών φαινομένων. και με τέτοιον σκοπόν έγγραψα την παρούσαν πραγματείαν, την οποίαν παραδίνω εις την κρίσιν του κοινού, ελπίζωντας κ' επιθυμώντας ενταυτώ να την μεταχειρισθούν εις τα σχολεία αυτού του τόπου, και διά τούτο την εσύνθεσα με τρόπον, οπού να την καταλαμβάνη ο κοινός άνθρωπος.»

Με την ανωτέρω παράθεση των κειμένων τεκμηριώνεται, νομίζω, αναμφίβολα ότι συγγραφέας του βιβλίου από όπου έγινε η μετάφραση στα ελληνικά του έργου *Φυσική δημόδης* είναι ο Johann Heinrich Helmuth (1732-1813) και ο τίτλος του πρωτοτύπου *Volksnaturlehre zur Dampfung des Aberglaubens*. Συνεπώς πρέπει να θεωρηθεί αυθαίρετη η υπόδειξη του Καταλόγου της British Library ως προς το πρότυπο έργο και τον συγγραφέα του (Heinrich I. Fischer, *Naturschichte und Naturlehre zur Dampfung des Aberglaubens*), όπως μνημονεύεται στην *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19ου αιώνα*, σ. 289, από τον Φίλ. Ηλιού.

B). Ποιος όμως ήταν ο μεταφραστής του γερμανικού βιβλίου στα ελληνικά; Ασφαλώς όχι ο γιατρός Στέφανος Κανέλλος⁵ (1792-1823) που ενδεχομένως

5. Γιάννης Καράς, *Οι θετικές επιστήμες...*, ό.π., σ. 213. Στην ευρετηρίαση του «Λόγιου Ερμή» από τον Εμμ. Ν. Φραγκίσκο, *Τα ελληνικά προεπαναστατικά περιοδικά. Ευ-*

ήταν αυτός που το παρουσίασε και το σχολίασε στον «Λόγιο Ερμή» μεταφράζοντας εκεί τον γερμανικό πρόλογο. Το δημοτικότερο γλωσσικό και εκφραστικό ύφος της μετάφρασης αυτής δεν έχει καμία σχέση με το καθαρεύον ιδίωμα της απόδοσης του 1810. Άλλωστε το 1806, χρονιά που είχε σχεδόν περατωθεί η μετάφραση, ο Κανέλλος ήταν μόλις δεκατεσσάρων ετών.

Η έρευνά μας έρχεται τώρα να δώσει μερικά στοιχεία, τα οποία μπορούν να τεκμηριώσουν τον ισχυρισμό ότι μεταφραστής του έργου ήταν ο γιατρός Ζήσης Κάβρας.⁶ Συγκεκριμένα, πρώτη αναφορά στον ανώνυμο μεταφραστή εντοπίσαμε στην *Απολογία ιστορικοκριτική*⁷ (1814) του Λουδοβίκου Σωτήρη όπου σημειώνεται: «Ζήσης Κάβρας εξ Αμπελακίων Θεσσαλίας, ιατρός και φιλόσοφος, εξέδωκε Στοιχεία αριθμητικής και αλγέβρας μεταφρασθέντα εκ της γερμανικής και μίαν φυσικήν δημώδη». Επίσης ο τυπογράφος του βιβλίου Νικόλαος Γλυκός,⁸ ενώ δεν μνημονεύει τον μεταφραστή του βιβλίου *Φυσική δημώδης* στους καταλόγους του 1806 και 1818, ωστόσο στον κατάλογο του 1820 σημειώνει το όνομα του Ζήση Κάβρα αλλάζοντας, προφανώς εκ τυπογραφικού λάθους, το («κ») του επωνύμου σε («χ») και μνημονεύοντας ως χρονολογία της έκδοσης το 1806 αντί 1810: «Φυσική δημώδης παρά Ζήση Χάβρα εν Βενετ. 1806. Βιβλίον πάνυ αξιόλογον, αναγκαίον εις κάθε άνθρωπον. Λίτρ. 12». Ακόμη ο Ανδρόνικος Δημητρακόπουλος,⁹ αναφερόμενος στον Ζήση Κάβρα, εκτός από την ημερομηνία εγγραφής

ρητήρια. Β' «Ερμής ο Λόγιος» 1811-1821, Αθήνα, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε., 1976, σ. 245, υποδεικνύεται με επιφύλαξη ο Κανέλλος ως μεταφραστής του δημοσιευμένου εκεί γερμανικού προλόγου της «Φυσικής δημώδους» του J. H. Helmuth. Για τον γιατρό και λόγιο Στέφανο Κανέλλο βλ. Νικόλαος Κ. Βλάχος, *Στέφανος Κανέλλος (1792-1823)*, Κείμενα και Μελέται Νεοελληνικής Φιλολογίας 98, Αθήνα 1975, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

6. Για τον Ζήση Κάβρα βλ. τη μελέτη του Νικολάου Κ. Βλάχου, «Θεσσαλοί γιατροί (ΙΖ'-ΙΘ' αι.)», *Αρχαίον Θεσσαλικών Μελετών* 3 (1874), 16-19, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

7. *Απολογία ιστορικοκριτική*, Τεργέστη 1814, σ. 216. Βλ. Φίλ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, ό.π., σ. 386, αρ. 1814.13.

8. *Κατάλογος Νικολάου Γλυκού...*, Ενετίησι 1806, σ. 45, *Κατάλογος των κοινών βιβλίων της τυπογραφίας Νικολάου Γλυκού...*, εν Βενετία 1818, σ. 28, *Κατάλογος Νικολάου Γλυκού...*, εν Βενετία 1820, σ. 79. Βλ. Φίλ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία...*, ό.π., αρ. 1806.48, αρ. 1818.45.

9. Ανδρ. Δημητρακόπουλος, *Επανορθώσεις σφαλμάτων παρατηρηθέντων εν τη Νεοελληνική Φιλολογία του κ. Σάθα*, Τεργέστη 1872, σ. 44. Πβ. Φ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, ό.π., σ. 289, αρ. 1810.53.

στην Ιατρική της Ιένας (7 Οκτωβρίου 1798) και την ανακήρυξή του σε διδάκτορα (8 Νοεμβρίου 1804), υπενθυμίζει τα τρία έργα του, στα οποία περιλαμβάνει και το *Φυσική δημώδης εις παύσιν της δεισιδαιμονίας*.

Σημειώνουμε ότι ο Ζήσης Κάβρας στο πρώτο του βιβλίο *Στοιχεία της Αριθμητικής και Αλγέβρας*, που μετέφρασε και εξέδωσε στην Ιένα το 1800, δεν μνημονεύει τον συγγραφέα ούτε αναγράφει το όνομά του ως μεταφραστή, παρατήρηση που έχει κάνει ο Γεώργιος Ζαβίρας,¹⁰ ο οποίος τον αναφέρει με το όνομα «Κάβουρας»: «εξέδοτο ούτος ανωνύμως στοιχεία της αριθμητικής... Αλγέβρας εκ του Γερμανικού μεταφρασθέντα εις την ημετέραν διάλεκτον υπό τινος φιλογενούς χάριν των ομογενών εν Ιέννη τω έτει 1800 εις η', αλλά και του συγγραφέως το όνομα παρεσιώπησε». Την τακτική αυτή πρέπει να ακολούθησε και στο βιβλίο του *Φυσική δημώδης*.

Ο Ζήσης Κάβρας μετά την ανακήρυξή του σε διδάκτορα της Ιατρικής στην Ιένα το 1804 πρέπει να μετέβη στην Τεργέστη, όπως σημειώνει και στον πρόλόγό του: «Διατρέβω εν Τριεστίω κατά το 1806». Εκεί βρήκε τη γερμανική έκδοση του *Volksnaturlehre zur Dampfung des Aberglaubens* του Johann Heinrich Helmuth, το οποίο του φάνηκε κατάλληλο για το φωτισμό του Γένους, για την καταπολέμηση των δεισιδαιμονιών και γι' αυτό και το μετέφρασε, αφού εν τω μεταξύ ζήτησε και την οικονομική ενίσχυση από τον γνωστό έμπορο χατζή-Κωνσταντίνο Πωπ,¹¹ πατέρα του λογίου Ζηνοβίου Πωπ. Προσθέτουμε ότι το 1806 τυπώνεται και το βιβλίο¹² *Στοι-*

10. Γεώργιος Ζαβίρας, *Νέα Ελλάς*, ανατύπ. από την α' έκδοση, Επιμέλεια-Εισαγωγή-Ευρετήριο Τάσου Γριτσόπουλου, Αθήνα 1972, σ. 305. Βλ. επίσης στο *Ερμής ο Λόγιος*, 1811, σ. 353: «Ζήσης Κάβρας εξ Αμπελακίων ιατρός και φιλόσοφος, εξέδωκε Στοιχεία Αριθμητικής και Αλγέβρας εκ του Γερμανικού μεταφρασθέντα, εν Ιενη τω 1800, εις 8».

11. Για τον έμπορο χατζή-Κωνσταντίνο Πωπ βλ. Nestor Camariano, «L'organisation et l'activité culturelle de la compagnie des marchands Grecs de Sibiu», *Balkanica* 6 (1943), 201-241, Λέανδρος Βρανούσης, *Εφημερίς. Έτος Έβδομον 1797, Προλεγόμενα*, Κέντρο Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1995, σ. 459 και 872, Αθ. Καραθανάσης, *Ο Ελληνισμός της Τρανσυλβανίας*, Θεσσαλονίκη 2003, σελ. 62, όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, τόμος 12, σ. 606, Τμήμα Μικραί Συλλογαί, απόκεινται περί τις εκατό επιστολές του μνημονευόμενου εμπόρου κυρίως των ετών 1780 και 1821, ενώ απουσιάζουν αυτές των ετών που μας αφορούν.

12. *Στοιχεία της γενικής Ιστορίας παλαιάς τε και νεωτέρας. Συντεθέντα μεν εις την Γαλλικήν διάλεκτον παρά του Αββά Μιλλιότ. Μεταφρασθέντα δε εις την ημετέραν υπό Γρηγορίου Ιερ. Κωνσταντά του Μηλιώτου και Ζήσου Κάβρα Ιατρού του εξ Αμπελακίων. Εις χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων. Ενετίησι Παρά Πάνω Θεοδοσίου. Έτει Σωτηρίου*

χεία της γενικής Ιστορίας παλαιάς τε και νεωτέρας που ο Ζήσης Κάβρας μετέφρασε από τα γαλλικά¹³ μαζί με τον Γρηγόριο Κωνσταντά.

Σημειώτεον ότι ο πρόλογος του βιβλίου δεν φαίνεται να είναι του επιμελητή Σπ. Βλαντή, όπως αναγράφεται στην *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19ου αιώνα* του Φ. Ηλιού,¹⁴ αλλά του Γερμανού συγγραφέα, σύμφωνα με το πρώτο μέρος της εργασίας μας και με μια σημείωση του Σπ. Βλαντή, ο οποίος στη σελίδα 13 του προλόγου διασαφηνίζει: «Και τούτα μεν ως εκ του συγγραφέως. ο δε μεταφραστής προσθέτει εξ εαυτού τα εξής». Το δεύτερο μέρος της φράσης αυτής του Βλαντή δείχνει ότι το παρατιθέμενο στη συνέχεια κείμενο είναι του μεταφραστή, ο οποίος γράφει σε τρίτο πρόσωπο.

Στον πρόλογο σημειώνεται επί πλέον από το μεταφραστή ότι έφυγε το 1806 από την Τεργέστη και εγκαταστάθηκε στην πατρίδα του («εις την εαυτού ενδημήσαντος πατρίδα»¹⁵), χωρίς να την κατονομάζει, και όπως παρατηρεί αυτό έγινε εξ αιτίας σοβαρών γεγονότων («και διαφόρου της τύχης πειραθέντος») με συνέπεια να μην προλάβει να στείλει («τα ελλείποντα έτι εις την τελείαν έκδοσιν του βιβλίου»). Πράγματι ο Γλυκύς στον κατάλογο του 1806 μνημονεύει την έκδοση για τη χρονιά αυτή χωρίς να αναφέρει την τιμή πώλησης του βιβλίου, ως αποτέλεσμα της αιφνίδιας αναχώρησης του μεταφραστή και της μη έκδοσής του. Τα ως τότε δοκίμια έμειναν στα χέρια του τυπογράφου («έως τώρα»), δηλ. το 1810, που του στάλθηκαν τα («ελλεί-

1806. Βλ. Φιλ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, ό.π., σ. 194, αρ. 1806.70 και 71. Στον «Λόγιο Ερμη» του 1811, σ. 353 σημειώνεται: «Γρηγόριος Ιεροδιάκονος Κωνσταντάς... επεχείρησε και την μετάφρασιν της Γενικής Ιστορίας του Μιλλότ μετά του ιατρού Ζήση Κάβρα, αλλά μέχρι τούδε οι δύο πρώτοι τόμοι μόνον εξεδόθησαν, τω 1806, εν Βενετία εις 8».

13. Έχει αναφερθεί ότι ο Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων διδάχθηκε γαλλικά από τον Ζήση Κάβρα. Βλ. Μιχαήλ Γ. Σχινάς, *Λόγος εκφωνηθείς...*, Αθήνα 1857, σ. 4, και *Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων*, *Αλληλογραφία*, τ. πρώτος 1802-1817, επιμ. Κώστας Λάμπας - Ρόδη Σταμούλη, Αθήνα 1989, σ. κγ'. Υποθέτουμε ότι η διδασκαλία των γαλλικών έγινε μεταξύ του 1806 —μετά την εγκατάσταση του Κάβρα στα Αμπελάκια— και του καλοκαιριού του 1808 που ο Οικονόμος αναχώρησε για τη Θεσσαλονίκη.

14. Βλ. Φιλ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία...*, ό.π., σ. 289.

15. Από όσα μέχρι τώρα γνωρίζουμε για τη διαμονή του Ζήση Κάβρα στα Αμπελάκια, έχουμε μία επιστολή του, 4 Φεβρουαρίου 1810, την οποία στέλνει στο συνάδελφό του γιατρό Κωνσταντίνο Ζαχαρόπουλο Νοσήμαχο στη Λάρισα. Βλ. Ιωάννης Οικονόμος Λαρισσαίος, *Επιστολαί διαφόρων 1759-1824*, Αθήνα 1964, σ. 157.

ποντα) δοκίμια, όπως συμπεραίνεται από το παρακάτω κείμενο του μεταφραστή: «αλλ', ως μη όφελε, του μεταφραστού αποδημήσαντος, μετ' ολίγον, και εις την εαυτού ενδημήσαντος πατρίδα, και διαφόρου της τύχης πειραθέντος, δι' ην δεν ευκαίρησε να πέμψη τα ελλείποντα έτι εις την τελείαν έκδοσιν του βιβλίου, έμεινε κακή τύχη εις χείρας του τυπογράφου έως τώρα, ότε προκύπτει εις φώς, χωρίς είδησιν του μεταφραστού. Όθεν οι αναγινώσκοντες τούτω μην συγγνώτωσαν μακράν απέχοντι, και το βιβλίον μηδόλως τετυπωμένον ιδόντι, μηδέ καιρόν λαβόντι της διορθώσεως, τω δ' ευγενεί Χατζή Κωνσταντίνω Πωππ ομολογείτωσαν χάριτας, εί τι αν ωφεληθώσιν, αποδιδόντες τα ελλιπή και εσφαλμένα εις την απουσίαν και αμάθειαν του μεταφραστού». Παρατηρούμε ότι ο πίνακας των δεκαπέντε κεφαλαίων του βιβλίου, «Πίναξ των κεφαλαιωδών τμημάτων» (...ΙΒ'. Περί ουραنیων σωμάτων, ΙΓ', Περί του βασιλείου των ορυκτών. ΙΔ', Περί του βασιλείου των φυτών. ΙΕ', Περί του βασιλείου των ζώων), έχει μια πληρότητα, στοιχείο που δείχνει ότι τα «ελλείποντα δοκίμια» στάλθηκαν στο τυπογραφείο και έτσι τυπώθηκε το βιβλίο το 1810.

Επίσης προσθέτουμε ότι η ανυπόγραφη αφιερωτική επιστολή στον χατζή-Κωνσταντίνο Πωπ θα πρέπει να είναι και αυτή του μεταφραστή Ζήση Κάβρα. Έχει προσωπικό χαρακτήρα, καθώς γράφει στο πρώτο ενικό πρόσωπο («εμποδίσθην», «εφάνην», «αξιοκατάκριτος» «οίδα») («ακούσιον σφάλμα μου») («δέομαι») («ομολογώ»), («μοι είναι») («πήλαυσα»), («ευεργέτα μου»). Δικαιολογείται στον χρηματοδότη της έκδοσης για την καθυστέρηση της εκτύπωσης του βιβλίου. Σημειώνει ότι εμποδίσθηκε «από διάφορα περιστατικά έως τώρα», δηλαδή το 1810, «παρατείνας μέχρι τούδε [1810] την εις φως έκδοσιν του παρόντος βιβλίου». Η καθυστέρηση της έκδοσης οφειλόταν σε παράγοντες έξω της θελήσεώς του, γι' αυτό και τονίζει με την προσωπική ανωνυμία («μου») την αποκλειστική του υπαιτιότητα (το «ακούσιον σφάλμα μου»), ώστε να μην καταλογιστεί στον επιμελητή της έκδοσης Βλαντή. Επί πλέον σημειώνει ότι η «καλοκαγαθία» του ευεργέτη του ήταν εκείνη που του συνέστησε το βιβλίο («να εκδοθή εις τύπον»).

Για τις διαφωτιστικές επεμβάσεις του Κάβρα στο κείμενο σημειώνουμε ότι πολλές φορές επεξηγεί τις λέξεις που χρησιμοποιεί για να γίνουν κατανοητές από τους αναγνώστες. Ενδεικτικά αναφέρουμε μερικές από αυτές: «λίπανσις, κοπριά», «μακκαβάς, χοντρό χαρτί», «σάρωθρο, σκούπα», «φλοιός άρτου, κουριά», «άσφαλτος, πίσσα της γής». Επίσης στη σελίδα 180 περί της ηλεκτρικής μηχανής σημειώνει ότι για «την ακριβή περιγρα-

φήν της ηλεκτρικής μηχανής ἴδε ἐν τῇ γραμματικῇ των ἐπιστημῶν μεταφρασθεῖσα ὑπὸ τοῦ κυρίου Ἀνθίμου Γαζή».¹⁶

Συμπερασματικά, μπορούμε με βεβαιότητα να επαναλάβουμε ὅτι τὸ ἀνώνυμο βιβλίο *Φυσική δημώδης εἰς παύσιν τῆς δεισιδαμονίας*, τὸ ὁποῖο ἐκδόθηκε στὴ Βενετία τὸ 1810, εἶναι μετάφραση τοῦ βιβλίου τοῦ Johann Heinrich Helmuth *Volksnaturlehre zur Dämpfung des Aberglaubens* καὶ μετάφραστὴς τοῦ στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα ἦταν ὁ γιατρός Ζήσης Κάβρας ἀπὸ τὰ Ἀμπελάκια.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΠ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

16. Ὁ πλήρης τίτλος εἶναι: *Γραμματικὴ των φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν ἢ σύντομος ἀνάλυσις τῆς πειραματικῆς νεωτέρας φιλοσοφίας κατ' ἐρωταπόκρισιν, συγγραφείσα μεν παρὰ τοῦ Ἀγγλοῦ Βενιαμίν Μαρτίνου, νυν δὲ τὸ πρῶτον ἐκδοθεῖσα εἰς τὴν κοινὴν των ἐλλήνων διάλεκτον μετὰ πλείστων σημειωμάτων ἐπαυξήθεισα παρὰ Ἀνθίμου Γαζή Θετταλομάγνητος, ἐν Βιέννῃ 1799.*